

ÁEIN-E HOKMRANI (Scientific Journal on The Islamic Governance)

Vol.3 / No.6 / Autumn & Winter 2025

P-ISSN: 2980-7808

E-ISSN: 3092-7919

<https://aeinehokmrani.iict.ac.ir>

Desirable Governance: An Examination of the Components for Evaluating the Impacts of Law in the Legal System of the Islamic Republic of Iran

Jafar Heydar Pour

PhD student in Public Law, Department of Public Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, I.R.Iran (Corresponding Author)

Email: jafarheydarpour@gmail.com

Mahdi Rajaei

Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, I.R.Iran

Email: mahdi.rajaei@yahoo.com

Citation

Heydar Pour, J and Rajaei, M (2025). Desirable Governance: An Examination of the Components for Evaluating the Impacts of Law in the Legal System of the Islamic Republic of Iran, *Aeine Hokmrani*, 3(6), 305-338

[10.22034/ah.2025.2062880.1052](https://doi.org/10.22034/ah.2025.2062880.1052)

Type of Article: Research Article

Received: 06 June 2025

Revised: 06 September 2025

Accepted: 20 October 2025

Publish Online: 22 December 2025

Abstract

High-quality, enforceable, and socially accepted laws are among the essential components of rule-based governance, whereas the enactment of non-prioritized, fragmented, and non-enforceable laws constitutes one of the fundamental challenges of governance systems in countries. Law impact assessment, as a tool for addressing this problem, is employed in many countries both ex ante and ex post. The components of law impact assessment vary according to the foundations of governance systems and are designed in accordance with their respective legal structures. The principal question of the present study concerns the components of law impact assessment within the framework of desirable governance in the Islamic Republic of Iran. To arrive at an answer, these components were redesigned from the Constitution, the fundamental source of the country's governance system, using the thematic analysis method. In this regard, all 177 articles of the Constitution were examined, and 500 initial codes were identified. Through repeated review, the initial codes and concepts were refined into 138 open codes. After refining the basic concepts and categories, the components of Regulatory Impact Assessment were explained in five dimensions: religious, cultural-social, political, economic, and environmental. The findings of the study showed that adherence to Islamic principles, consideration of public interests, and non-contradiction with Islamic rulings are among the religious components. The promotion of Islamic culture and the centrality of the family are among the cultural-social components. Environmental protection and attention to intergenerational justice are among the main environmental components. Safeguarding political freedoms, preserving the unity of the Islamic world, and political participation are among the political components. The rejection of monopoly and economic corruption, attention to the private and cooperative sectors, and the prevention of economic dependence are among the main "economic components."

Keywords

Assessment, Regulatory Impact, Rule of Law, Governance, Legislation.

دوفصلنامه علمی پژوهشی در حوزه حکمرانی اسلامی
سال سوم / شماره ۶ / پاییز و زمستان ۱۴۰۴
P-ISSN: 2980-7808
E-ISSN: 3092-7919
<https://aeinehokmrani.iict.ac.ir>

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

جعفر حیدرپور

دانشجوی دکتری حقوق عمومی، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، جمهوری اسلامی ایران
(نویسنده مسئول)

jafarheydarpour@gmail.com

مهدی رجائی

استادیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، جمهوری اسلامی ایران

mahdi.rajai@yahoo.com

استناد به این مقاله:

حیدرپور، جعفر و رجائی، مهدی (۱۴۰۴)، حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، نشریه آیین حکمرانی، ۳ (۶)، ۳۰۵-۳۳۸
[10.22034/ah.2025.2062880.1052](https://doi.org/10.22034/ah.2025.2062880.1052)

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵
تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۸

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

قوانین باکیفیت، قابل اجرا و موردپذیرش، از مؤلفه‌های اساسی حکمرانی قانونمند بوده و تصویب قوانین غیراولویت‌دار، پراکنده و غیرقابل اجرا، از چالش‌های اساسی نظام حکمرانی کشورهاست. ارزیابی تأثیرات قانون به عنوان ابزاری برای حل این معضل، در بسیاری از کشورها به صورت پیشینی و پسینی مورد استفاده قرار می‌گیرد. مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون بر اساس مبانی نظام حکمرانی کشورها متفاوت بوده و فراخور با ساخت حقوقی آنها طراحی می‌شوند. پرسش اصلی پژوهش پیش رو، مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حکمرانی مطلوب جمهوری اسلامی ایران است. برای وصول به پاسخ با استفاده از روش تحلیل مضمون، این مؤلفه‌ها از منبع اساسی نظام حکمرانی کشور یعنی قانون اساسی بازطراحی شدند. در همین راستا ۱۷۷ اصل قانون اساسی مورد مطالعه و ۵۰۰ کد اولیه انجام گرفته، کدها و مفاهیم اولیه با مطالعه چندباره، به ۱۳۸ مورد کدگذاری بازتبدیل شدند. پس از پالایش مفاهیم پایه و مقولات، مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون، در پنج جنبه (شرعی، فرهنگی - اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، محیط‌زیستی) تشریح شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که ابتدای بر موازین اسلام، دربردارنده مصالح عامه و عدم مغایرت با احکام اسلام از «مؤلفه‌های شرعی»، اشاعه فرهنگ اسلامی و محوریت خانواده از «مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی»، حفاظت از محیط‌زیست و توجه به عدالت بین‌نسلی از مؤلفه‌های اصلی «محیط‌زیستی»، حفظ آزادی‌های سیاسی و وحدت جهان اسلام، مشارکت سیاسی از «مؤلفه‌های سیاسی»، نفی انحصار و فساد اقتصادی، توجه به بخش خصوصی و تعاونی و جلوگیری از وابستگی اقتصادی از «مؤلفه‌های اصلی اقتصادی» هستند.

واژگان کلیدی

ارزیابی، تأثیرات قانون، حاکمیت قانون، حکمرانی، قانونگذاری.

آیین حکمرانی

شماره ششم / پاییز و زمستان ۱۴۰۴
سال سوم

۳۰۷

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

© نویسندگان

۱. مقدمه

مسئله بسیاری از کشورهای جهان در عصر حکمرانی قانون، تدوین و تصویب قوانینی است که بیشترین تأثیر و مقبولیت را در بین شهروندان داشته باشد. از مؤلفه‌های اصلی حکمرانی مطلوب، وجود قوانین باکیفیت، قابل اجرا و موردپذیرش است که بتواند با ارائه راهکارهای قانونی مناسب، به حل مسائل و معضله‌های واقعی جامعه بپردازد. این چالش، در نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران نیز وجود داشته و در فرایند قانونگذاری، منجر به تصویب قوانین غیراولویت‌دار، پراکنده و غیرمنسجم، غیرقابل اجرا یا دست‌کم اجرای ناقص شده است. این آسیب به حدی است که قوانین مصوب، پس از مدت زمان کوتاهی با اصلاحیه یا الحاقیه‌های بعدی همراه شده و نظام حقوقی را با انباشت قوانین تنقیح‌نشده و غیرساختارمند روبه‌رو می‌کند. مهم‌تر از آنچه بیان شد، در مراحل پیشینی قانونگذاری - یعنی نگاشت لوایح و طرح‌ها - هیچ‌گونه اولویت‌سنجی و سنجش تأثیری از حیث تأثیرات قطعی یا احتمالی آنها صورت نمی‌گیرد و نتیجه آن، چیزی جز افزایش هزینه‌های حکمرانی به‌سبب هزینه‌های سرسام‌آور فرایند قانونگذاری نیست.

برای حل این مسئله، بسیاری از کشورها برای بهبود کیفیت قانونگذاری و ارتقای سطح حکمرانی خود، به‌دنبال استفاده از ابزارها، فعالیت‌ها و رویه‌هایی هستند که نهاد قانونگذار را در رسیدن به قوانین بهتر و کارآمدتر یاری کند. ارزیابی تأثیرات قانون به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به این هدف، جایگاه مهمی در فرایند قانونگذاری پیدا کرده است؛ چراکه چالش‌هایی که حقوق‌دانان برای نظام قانونگذاری ایران برشمرده‌اند، در موارد زیادی نشان از کمبود و نبود فرایند ارزیابی تأثیرات قانون است که در این باره می‌توان به‌مواردی از قبیل دقیق‌نبودن اهداف ارائه پیش‌نویس طرح یا لایحه (فریادی، ۱۳۸۹) عدم آینده‌پژوهی مسائل کشور و حل آن، عدم اولویت‌بندی نظام‌مند اصلاح قوانین با تصویب قانون جدید و استفاده‌نکردن بهینه از صلاحیت نظارتی مجلس در راستای اجرای قوانین (عبدالاحد و همکاران، ۱۳۹۷) اشاره کرد. به‌طورکلی ارزیابی تأثیرات قانون ((Regulatory Impact Assessment (RIA)، به‌معنای تحلیل آثار و پیامدهای گوناگون قانون، پیش از تصویب و پس از آن، از طریق

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

مطالعات تجربی و کارشناسی است. ارزیابی تأثیرات قانون، به معنای تصمیم‌سازی نیست، بلکه گزینه‌های پیش روی تصمیم‌گیران را تحلیل و بررسی کرده و آثار و پیامد هر گزینه را بیان می‌کند و از این طریق به کیفیت و ارتقای تصمیم اخذشده - که آن نیز منجر به کیفیت و ارتقا در امر قانونگذاری و حکمرانی می‌شود - یاری می‌کند.

امروزه در نهادهای قانونگذاری موجود در جهان، مؤلفه‌هایی که در تأثیرات پیشینی و پسینی قوانین مورد ارزیابی قرار می‌گیرند شامل مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بوده و به دیگر مؤلفه‌ها توجهی نمی‌شود، اما تفاوت مبانی نظام‌های سیاست‌گذاری و حقوقی کشورها، این مهم را می‌طلبد که مؤلفه‌های اساسی مورد ارزیابی درباره تأثیرات قوانین، با در نظر گرفتن مبانی اندیشه سیاسی و شرایط فرهنگی و بومی حاکم بر هر کشور بازطراحی شود. در واقع زمانی ارزیابی تأثیرات قانون - چه به صورت پیشینی و چه پسینی - سودمند خواهد بود و منجر به ارتقای کیفیت تصمیم خواهد شد که از نگاه تک‌ساحتی و متمرکز به بعضی آثار و مؤلفه‌ها، دوری شده و به مجموعه مؤلفه‌ها توجه شود.

باتوجه به این وضعیت و در راستای ارتقای کیفیت قانونگذاری به عنوان بخش مهمی از حکمرانی جمهوری اسلامی ایران، بومی‌سازی ابزار ارزیابی تأثیرات قانون و تعریف مؤلفه‌های ارزیابی آن، متناسب با نظام قانونگذاری ایران اسلامی، ضروری به نظر می‌رسد. از این رو این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حکمرانی مطلوب جمهوری اسلامی ایران چیست؟ پاسخ به این پرسش، از طریق بررسی منبع اساسی نظام حقوقی ایران، یعنی قانون اساسی قابل دستیابی است.

۲. پیشینه پژوهش

به صورت کلی آثار پژوهشی پیرامون ارزیابی تأثیرات قانون در قالب کتاب، پایان‌نامه یا رساله و مقاله کم بوده و در بیشتر آنها، تنها به توصیف مفهوم، ابعاد، مراحل و انواع ارزیابی تأثیرات پرداخته شده است.

سعید پدram (۱۳۸۲) در مقاله «راهنمای سیاست‌گذاری در قانونگذاری: بررسی الگوی

ارزیابی تأثیرات قانون»، به بیان ضرورت و تعریف ارزیابی تأثیرات قانون بر اساس منابع موجود پرداخته و الگوهای موجود ارزیابی تأثیرات قانون را در کشورهای دیگر بیان می‌کند. لیلا زرشکن (۱۳۸۶) هم در کتاب ارزیابی تأثیرات قانون: ابزاری برای قانونگذاری بهتر، افزون بر بررسی الگوهای موجود در این زمینه، به دنبال ادبیات‌سازی این موضوع در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است.

سردشت شفیعی و همکاران (۱۳۹۲) در کتاب «ارزیابی آثار مقررات‌گذاری، به سوی مقررات‌گذاری بهتر (مجموعه مقالات)» به تعریف و توصیف ارزیابی تأثیرات قانون و به توصیف گرایش امروزه کشورها نسبت به این موضوع پرداخته و در نهایت بررسی ارزیابی تأثیرات قانون در کشورهایی مثل انگلستان، اروپایی، سری‌لانکا و کشورهای شرق افریقا و مکزیک و... را مورد بررسی قرار داده است.

مسعود فریادی (۱۳۸۹) در کتاب سازوکار حقوقی ارزیابی آثار مقررات‌گذاری در نظام حقوقی ایران، به توصیف، تعریف، اهمیت و ضرورت ارزیابی تأثیرات قانون پرداخته و در نهایت به بررسی ارزیابی تأثیرات قانون در کشورهای مختلف اشاره می‌کند. در نهایت خلاصه‌وار به نبود ارزیابی تأثیرات قانون در قوانین ایران پرداخته و ضرورت وجود آن را اثبات کرده است.

احمد مرکز مال‌میری (۱۳۹۱) در مقاله «آسیب‌شناسی ارزیابی اجرای قانون»، افزون بر تبیین ارزیابی تأثیرات قانون، به بخشی از آسیب‌های فرایند ارزیابی اجرای قانون پرداخته و نقاط ضعف آن را بررسی تحلیل کرده است. در برخی از موارد، راهکارهای برطرف‌شدن این آسیب‌ها نیز مورد بحث قرار گرفته است. او (۱۴۰۰) همچنین در مقاله «ملاحظات در انجام فرایند ارزیابی تأثیرات پیشینی قانون در ایران»، افزون بر نشان‌دادن صلاحیت قوه مجریه برای انجام فرایند ارزیابی تأثیرات پیشینی قانون، با ذکر برخی نمونه‌های موفق، به ملاحظات پرداخته است که باید در آغاز این فرایند مورد توجه قرار گیرند. این ملاحظات عبارتند از ابتدای قانونگذاری بر اساس لایحه، احتیاط برای گرفتارنشدن در دام‌های قابلیت، شامل ادای هم‌شکلی و تحمل بار زود هنگام و ضرورت انجام مرحله‌ای فرایند ارزیابی تأثیرات قانون.

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ابراهیم شفیعی سروسنانی (۱۳۸۱) در کتاب *فقه و قانونگذاری - آسیب شناسی قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی*، افزون بر تعریف مفاهیمی همچون فقه، قانون و حکم شرعی، به ادوار فقه و قانون پرداخته و در نهایت به ضرورت قانونگذاری با رویکرد فقهی اشاره می‌کند که بیشتر طرح بحث و توجهی به قانونگذاری فقهی می‌باشد.

علی صابری و هادی طحان‌نظیف (۱۴۰۰) در مقاله «مجلس شورای اسلامی و لزوم ارزیابی تأثیرات قانون در مرحله تقنین»، به بررسی ارزیابی تأثیرات قانون باتوجه به جایگاه، اختیارات و وظایف مجلس شورای اسلامی ایران پرداخته است. دستاورد این پژوهش، آن است که مجلس شورای اسلامی باتوجه به وظیفه قانونگذاری و نظارتی که برعهده دارد و نیز ظرفیت ساختاری بخش‌های مختلف، می‌تواند مهم‌ترین نقش را در فرایند ارزیابی تأثیرات قانون برعهده داشته و از نظرهای گروه‌های مدنی و کمک دیگر نهادها در این امر بهره‌برد.

همان‌طور که بیان شد بیشتر پژوهش‌های موجود در زمینه ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حکمرانی کشور، اغلب به ضرورت، اهمیت و تبیین فرایند آن پرداخته و دربرخی موارد به آسیب‌شناسی نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران در زمینه تحقق این مهم پرداخته‌اند. از این رو نوآوری پژوهش پیش رو این است که نویسنده با مراجعه به مقدمه و متن قانون اساسی، به دنبال استخراج مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون متناسب با نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است.

۳. چهارچوب نظری

۳-۱. حاکمیت قانون

حاکمیت قانون، به معنای آن است که تمامی اقدام‌ها و تصمیم‌های دستگاه‌های حکومتی باید برپایه قوانین معتبر و مصوب استوار باشند و از طریق این قوانین، مشروعیت یابند. مفهوم حکومت قانون به جای اعمال قدرت بر اساس اراده و خواست‌های شخصی افراد، بر حاکمیت قواعد حقوقی کلی، مشخص و ازپیش تعیین شده تأکید دارد؛ به بیان دیگر اراده قانون،

جایگزین اراده نامحدود، بی قید و پیش‌بینی ناپذیر اشخاص می‌شود. هدف اصلی حاکمیت قانون، محدودکردن حوزه اختیارها و صلاحیت‌های صاحبان قدرت در چهارچوب قواعد و مرزهای حقوقی معین است تا از طریق این محدودسازی، افزون‌بر ایجاد پیش‌بینی‌پذیری در امور، امکان برنامه‌ریزی منسجم برای زندگی شخصی شهروندان فراهم شود و در نتیجه امنیت و آرامش خاطر جامعه تأمین شود (نیکونهاد، ۱۳۹۲، ص ۲۰).

به گفته جوزف رز، حاکمیت قانون در گسترده‌ترین مفهوم خود به معنای اطاعت مردم از قانون و حکمرانی قانون بر آنان است، اما در چهارچوب نظریه‌های حقوقی و سیاسی، این مفهوم به شکلی محدودتر مطرح می‌شود؛ به این معنا که حکومت باید تحت سیطره قانون قرار داشته و تابع آن باشد. آرمان حاکمیت قانون در این معنا، کمابیش با عبارت «حکومت به وسیله قانون و نه توسط افراد» بیان می‌شود. به بیان دیگر حاکمیت قانون، نیازمند آن است که تمامی اقدامات حکومت، دارای پایه و مبنای قانونی باشند و از طریق قانون، مجاز شناخته شوند (Raz, 1979, p.212).

در این پژوهش، برداشت ایرانی - اسلامی حاکمیت قانون، با شناخت نظریه ولایت مطلقه فقیه که در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران انعکاس یافته است، ارائه می‌شود. به این صورت که حکومت اسلامی و در عصر کنونی نظام سیاسی جمهوری اسلامی، باهدف تحقق بخشیدن به موازین شرعی مقدس اسلام و حاکم ساختن اصول و احکام اسلامی در نظام سیاسی و اجتماعی جامعه، تشکیل شده است. به بیان دیگر حاکمیت قانون در جمهوری اسلامی یا سنت ایرانی - اسلامی حاکمیت قانون با نظریه دولت در جمهوری اسلامی، یعنی نظام ولایت مطلقه، گره خورده است. قرارگرفتن فرد اعلای مکتب، یعنی قانون‌شناس ملتزم به قانون و توانا در اجرای قانون (فقیه عادل و باکفایت) در رأس هرم قدرت، مهم‌ترین تضمین برای برقراری حکومت قانون در نظام جمهوری اسلامی شمرده می‌شود. بنابراین محور قراردادن قانون اساسی به عنوان عالی‌ترین سند حقوقی سیاسی، به منظور استخراج مؤلفه‌های بومی ایرانی - اسلامی ارزیابی تأثیرات قانون، از مبانی نظری این پژوهش به شمار می‌رود.

۲-۳. ارزیابی تأثیرات قانون

ارزیابی تأثیرات قانون که به اختصار «RIA» نامیده می‌شود، روشی مبتنی بر تجربه برای بهبود تصمیم‌گیری‌های قانونی است؛ به گونه‌ای که از طریق سنجش نظام‌مند و مستمر تأثیرات بالقوه ناشی از عملکرد دولت انجام می‌پذیرد. این فرایند با تبادل اطلاعات میان کارشناسان و تصمیم‌گیرندگان صورت می‌گیرد و نتایج حاصل در جریان اصلاح و تغییر قوانین پیشنهادی به کار گرفته می‌شود؛ به منظور شناسایی تأثیرات مثبت (مزایا) و تأثیرات منفی (هزینه‌ها) احتمالی قانون جدید. اطلاعات به دست آمده به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا میزان کلی هزینه‌ها و منافع ناشی از اجرای قانون پیشنهادی را ارزیابی و به دنبال آن تصمیمات بهتری بگیرند (Collin Kirkpatrick, 2001, p.8).

بنابراین ارزیابی تأثیرات قانون به عنوان یک ابزار سیاست‌گذاری، تأثیرات هر قانون پیشنهادی را در قالب هزینه‌ها، منافع و خطرات احتمالی، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد. این تأثیرات می‌توانند به صورت هزینه‌های محتمل، منافع قابل اندازه‌گیری و ریسک‌های ممکن برای بخش‌هایی مانند مشاغل، خیریه‌ها، سازمان‌های داوطلبانه و دیگر نهادهایی که تحت تأثیر قانون قرار می‌گیرند، آشکار شوند. اهمیت انجام ارزیابی تأثیرات، به ویژه زمانی برجسته می‌شود که قوانین، منجر به تحمیل هزینه‌هایی بر مشاغل و بخش‌های مرتبط شوند. از این رو هدف اصلی ارزیابی تأثیرات قانون، تضمین ضرورت و نیازمندی قانون پیشنهادی، تعیین هدف مشخص و تطابق آن با مشکل یا موضوع مورد نظر است.

در این پژوهش، منظور از ارزیابی تأثیرات قانون، تحلیل مفاد قوانین بر اساس ترکیبی از تجربه و تخصص همه جانبه است و شامل انواع دیگر تحلیل‌ها یا ترکیب آنها نمی‌شود؛ چراکه شناسایی آثار واقعی یا محتمل الوقوع قانون در یک بستر اجتماعی مشخص، تنها از طریق مطالعات کارشناسی و تجربی ممکن است و نمی‌توان آن را فقط به روش‌های دیگر حاصل کرد. به همین سبب، عدم ذکر روش‌های جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات در تعریف، باعث می‌شود که این تعریف از نظر کاربردی کامل و دقیق نباشد.

از این رو تعریف انتخابی این پژوهش برای ارزیابی تأثیرات قانون به شرح زیر است:

«ارزیابی تأثیرات قانون، ابزاری است که با استفاده از مطالعات تجربی و تخصصی، به صورت نظام مند و پیوسته، به بهبود کیفیت فرایند هنجارگذاری و نتایج آن کمک می کند و آثار بالقوه یا بالفعل قوانین را مورد سنجش قرار می دهد...».

۳-۳. مبانی نظری

مشکل اساسی کشورهای اسلامی، ورود نظام جدید قانونگذاری است که مبتنی بر مبانی خاص و دارای آثار و پیامدهای متناسب با آن هستند؛ چراکه مراجعه به تاریخ قانون و قانونگذاری به روشنی نشان می دهد که پدیده قانونگذاری با ابعاد و مختصات امروزی آن، برخلاف ماهیت ذاتی قانون که موضوعی با قدمت بسیار است، موضوعی جدید است. موضوعی که با اهداف خاص و فراتر از ایجاد نظم و امنیت در جامعه و با سازوکار و فرایندی جمعی و متکی بر ارزش ها و دانش های اجتماعی جهان امروز شکل گرفته است. بنابراین تدوین و اصلاح قوانین و مقررات در جوامع امروز اسلامی بیش و پیش از هر چیز، منوط به طراحی و اصلاح این پدیده، یعنی نظام قانونگذاری، مبتنی بر مبانی و اصول اندیشه اسلامی است (غنایی، ۱۴۰۲، ص ۱۲۳).

انقلاب اسلامی پس از نزدیک به دو قرن حاکمیت نظام های حقوقی عرفی، پایه گذاری طرحی نو در عرصه قانونگذاری شد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به عنوان مهمترین دستاورد این انقلاب، در اصل چهارم مقرر داشته است که کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. در این نگاه، شریعت برای اجرایی شدن با زبان قانون بیان می شود و با تبدیل به قانون، واجد صفت لازم الاجرا در نظام حقوقی - سیاسی کشور می شود. به بیان دیگر قانون به عنوان عنصر ضروری و غیرقابل انکار، در زندگی بشر باید در همه حکومت ها طراحی، تصویب و اجرا شود و حکومت اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نیست، اما با توجه به اینکه حکومت اسلامی بسته به اهداف و ماهیت خود، به اجرای شریعت اسلامی نیز مکلف است، نیازمند قوانینی است که هم تضمین کننده نظم و اداره صحیح امور باشد و هم مجری و تأمین کننده

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

نظر شارع مقدس. در یک عبارت کوتاه می‌توان این‌گونه بیان کرد که حکومت اسلامی، اولاً همچون همه حکومت‌های دنیا، نیازمند مجموعه‌ای از قوانین و مقررات برای انجام فعالیت‌های خود است و ثانیاً برخلاف عمده حکومت‌های دنیا، خود را به پیاده‌سازی شریعت، مکلف می‌داند. از این‌رو قانون و شریعت، دو عنصر لازم و ضروری در حکومت اسلامی به‌شمار می‌روند.

بنابراین ساختار و ماهیت حقوقی ایران، مبتنی بر عقاید مذهبی و نظام وحیانی بوده و خاستگاه پدیداری قوانین آن از دیگر کشورها و نظام‌های حقوقی بسیار متمایز است. به بیان دیگر «تقنین» در حقوق ایران، به معنای «تبیین یا برنامه‌ریزی است و قوه مقننه، در بسیاری از موارد احکام اسلامی همچون حدود، قصاص، دیات و تعزیرات را به شکل مدون و قانون تصویب می‌کند و در مسائل نوپیدا نیز در محدوده و چهارچوب اصول و ضوابط تعیین شده در منابع اسلامی، اقدام به وضع مقررات می‌کند و این مقررات نباید هیچ‌گاه با ضوابط و احکام اسلامی در تعارض باشند، وگرنه بی اعتبارند.

به نظر نگارنده، چهارچوب نظری نظام قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران، همان نظریه «تقنین شریعت» از دیدگاه امام خمینی^ع است که سه نقش مهم برای مجلس شورای اسلامی در امر قانونگذاری را نتیجه می‌دهد:

الف) تشخیص موضوع: امام خمینی^ع درباره اختیارات مجلس شورای اسلامی بیان می‌دارند که یکی از این اختیارات، تشخیص موضوع است که در عرف و شرع، به عهده عرف است و مجلس، نماینده عرف و نمایندگان خود از عرف هستند و اگر در حکم، خلافتی شد، نظارت بر آنها برعهده شورای نگهبان است (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ص ۳۱۱).

ب) وفق دادن مصالح کشور با قوانین شرعی: امام خمینی^ع در این زمینه می‌فرماید: «قوانینی ... که کشور با مرور زمان به آنها محتاج می‌شود و در شرع از آنها اثری نیست ... آنهایی که با قانون شرع مخالف نیست و امروز در نظم مملکت و ترقیات کشور دخالت دارد ... دولت اسلامی می‌تواند توسط کارشناسان دینی تشخیص دهد که با قانون اسلامی تطبیق کند و وضع نمایند» (همو، ۱۳۲۷، ۳۱۴).

ج) برنامه‌ریزی: در نظام اسلامی که بر پایه ایمان به لا اله الا الله و اختصاص حاکمیت و تشریع به اوست و ایمان به وحی الهی و نقش بنیادین آن در بیان قوانین تأسیس شده و معتقد است کلیه قوانین و مقررات، مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها، باید بر اساس موازین اسلامی باشد، درست نیست مجلس مانند نظام‌های غیردینی، نیروی قانونگذار و قوه مقننه نامیده شود و حداکثر آن است که مجلس، نقش کشف قوانین و برنامه‌ریزی برای اجرای آن را دارد. امام خمینی^{۱۳۹۲}، معمار نظام جمهوری اسلامی، در این باره می‌گوید: «در حکومت اسلامی، به جای مجلس قانونگذاری که یکی از سه دسته حکومت‌کنندگان را تشکیل می‌دهد، مجلس برنامه‌ریزی وجود دارد که برای وزارتخانه‌های مختلف در پرتو احکام اسلام برنامه ترتیب می‌دهد و با این برنامه‌ها، کیفیت انجام خدمات عمومی را در سراسر کشور تعیین می‌کند» (همو، ۱۳۹۲، ص ۴۴).

با بهره‌گیری از این چهارچوب نظری در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، می‌توان گفت که اگرچه مفهوم کلی ارزیابی تأثیرات قانون مورد قبول نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است، اما این نظام حقوقی، برداشت و قرائت اختصاصی از این مفهوم دارد. درواقع به نظر می‌رسد که برداشت رایج سازمان‌های بین‌المللی از ارزیابی تأثیرات قانون با مختصات بومی و اسلامی نظام حقوقی ایران سازگاری ندارد.

به بیان دیگر ارزیابی تأثیرات قانون، یک چهارچوب تحلیلی خنثی نیست و به همراه خود، گرایش‌های ایدئولوژیک خاصی را به همراه دارد. درواقع ارزیابی تأثیرات قانون، نهادی مدرن است و مانند تمام نهادها، از اوضاع اجتماعی تأثیر پذیرفته و کارکرد آن به ترکیب نهادی جامعه بستگی دارد.

بنابراین به منظور بازطراحی مؤلفه‌های ارزیابی قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی در چهارچوب نظری بیان شده، ضروری است که این مؤلفه‌ها متناسب با اسناد بالادستی و اساسی از جمله قانون اساسی بازشناسی شده و شیوه اجرای آنها مورد بررسی جداگانه قرار بگیرد. بی‌شک در طراحی این مؤلفه‌ها، توجه به موازین اسلامی از جمله شاخص‌های اصلی بوده و التفات به مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی متناسب با زیست بوم کشور ایران از

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ضروریات این بازطراحی خواهد بود.

۴. روش انجام پژوهش

در این پژوهش، از روش کیفی تحلیل مضمون استفاده شده است. در این روش، فرض بر این است که متن موردنظر، حاوی یک نظام مشخصی در درون خود می‌باشد که تحلیلگر، به دنبال کشف آن است. روش گردآوری مضامین، استقرای محض است و پرسش‌های فرعی، براساس متن شکل می‌گیرند.

در این روش، در صورت استفاده از جایگاه مضمون در شبکه مضامین، با سه نوع مضمون و ایده اصلی مستخرج از متن روبه‌رو هستیم: ۱. مضامین پایه؛ ۲. مضامین سازمان دهنده؛ ۳. مضامین فراگیر. هرچند در سلسله مراتب مضمون در قالب مضامین، از دو نوع مضامین فرعی و مضامین اصلی بهره مند می‌شویم.

فرایند دقیق تحلیل مضمون و تحلیل شبکه مضامین، به این صورت است که ابتدا متن موردنظر تجزیه و توصیف می‌شود، یعنی بعد از آشنایی با متن، کدهای اولیه ایجاد شده و مضامین موجود در متن برای کدگذاری جستجو می‌شوند. در گام دوم، تشریح و تفسیر متن صورت می‌پذیرد و شبکه مضامین به دست آمده ترسیم شده و تحلیل می‌شود. در پایان، این تحلیل و شبکه مضامین به دست آمده ترکیب و ادغام شده و گزارشی مبتنی بر نتایج آنها تدوین می‌شود (رک: شیخ‌زاده و بنی‌اسدی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۳).

منبع اصلی این پژوهش، اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است که به عنوان بالاترین هنجار حقوقی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران مورد استناد قرار می‌گیرد. پس از گردآوری داده‌ها، فیش‌های اطلاعاتی بر اساس ارتباط محتوایی با موضوع پژوهش پالایش می‌شوند. فیش‌هایی که به طور مستقیم به مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون از منظر قانون اساسی، اشاره دارند، انتخاب می‌شوند. این مرحله، شامل حذف داده‌های غیرمرتبط و تمرکز بر داده‌های اصلی پژوهش است. برای انجام این پژوهش، متن قانون اساسی به همراه مقدمه آن، مورد توجه و بررسی قرار گرفت. در نهایت مواردی که با موضوع مورد بررسی، قرابت

محتوایی و موضوعی داشتند مورد مذاقه قرار گرفته و تحلیل شدند. در نهایت داده‌های کدگذاری شده، مورد تحلیل قرار گرفته و مفاهیم مرتبط با مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون، به صورت دسته‌بندی شده ارائه می‌شوند. ارتباطات متقابل بین مفاهیم بررسی شده و مدل مفهومی پژوهش بر اساس این داده‌ها تدوین می‌شود.

۵. جدول‌های داده

۵-۱. جدول پالایش شده مفاهیم و کدگذاری باز

فیش‌های به دست آمده، بر اساس جستجوی کلیدواژه‌های بیان شده، کدگذاری شده و سپس مفهوم فیش‌ها، استخراج شده و در جدول (۱) ثبت شده است.

جدول (۱): پالایش مفاهیم کدگذاری شده و استخراج مقولات و مؤلفه‌ها

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفهوم سازمان دهنده اول (مقولات)	مفهوم سازمان دهنده دوم (مؤلفه‌ها)
۱	مقدمه قانون اساسی	منشاء قانونگذاری	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۲	مقدمه قانون اساسی	استقلال فرهنگی	نفی استبداد فکری و اجتماعی	فرهنگی - اجتماعی
۳	مقدمه قانون اساسی	استقلال اقتصادی	نفی انحصار اقتصادی	اقتصادی
۴	مقدمه قانون اساسی	منبع بودن قرآن و سنت	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۵	مقدمه قانون اساسی	صیانت از موازین اسلام	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۶	مقدمه قانون اساسی	ضامن اسلام	ولایت فقیه	شرعی
۷	مقدمه قانون اساسی	نوع حکومت	ولایت امر و امامت	سیاسی
۸	مقدمه قانون اساسی	اقتصاد اسلامی	عدالت اقتصادی	اقتصاد
۹	مقدمه قانون اساسی	زن	توجه ویژه به استیفای حقوق زنان	فرهنگی - اجتماعی
۱۰	مقدمه قانون اساسی	خانواده	واحد بنیادین جامعه	فرهنگی - اجتماعی
۱۱	مقدمه قانون اساسی	خانواده	تشکیل خانواده با توافق عقیدتی و آرامانی	فرهنگی - اجتماعی
۱۲	مقدمه قانون اساسی	خانواده	توجه به خانواده در	فرهنگی - اجتماعی

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفهوم سازمان‌دهنده اول (مقولات)	مفهوم سازمان‌دهنده دوم (مؤلفه‌ها)
			قانونگذاری	
۱۳	مقدمه قانون اساسی	سیستم قضائی	پاسداری از حقوق مردم	شرعی
۱۴	مقدمه قانون اساسی	قوه مجریه	اجرای احکام و مقررات اسلامی	شرعی
۱۵	مقدمه قانون اساسی	ترویج فرهنگ اسلامی	اشاعه فرهنگ اسلامی	فرهنگی - اجتماعی
۱۶	اصل ۱	نوع حکومت	حکومت جمهوری اسلامی	شرعی
۱۷	اصل ۱	حکومت عدل و حق	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۱۸	اصل ۱	شرکت در همه پرسی	حق تعیین سرنوشت	شرعی
۱۹	اصل ۲	بر پایه ایمان بودن	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۰	اصل ۲	اختصاص حاکمیت به خداوند	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۱	اصل ۲	نقش وحی در بیان قوانین	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۲	اصل ۲	معاد و سیر تکاملی انسان	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۳	اصل ۲	عدل در خلقت و تشریع	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۴	اصل ۲	اختصاص حاکمیت و تشریع به خداوند	مردم‌سالاری دینی	شرعی
۲۵	اصل ۲	نقش اساسی رهبری	ولایت مطلقه فقیه	شرعی
۲۶	اصل ۲	روش اجتهاد مستمر	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۷	اصل ۲	اصول قانونگذاری	استفاده از تجربیات دیگران	قانونگذاری
۲۸	اصل ۲	نفی سلطه و ستمگری	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۲۹	اصل ۲	اقتصاد اسلامی	استقلال اقتصادی	اقتصاد
۳۰	اصل ۲	تمامیت ارضی	استقلال سیاسی	سیاسی
۳۱	اصل ۲	فرهنگ اسلامی	استقلال فرهنگی اجتماعی	فرهنگی اجتماعی
۳۲	اصل ۳	امکانات رایگان	آموزش و پرورش	فرهنگی و اجتماعی
۳۳	اصل ۳	روح تنبّع و ابتکار	آموزش و پرورش	فرهنگی و اجتماعی
۳۴	اصل ۳	طرد اجانب و بیگانگان	استقلال سیاسی	سیاسی
۳۵	اصل ۳	محو خودکامگی و انحصارطلبی	استقلال سیاسی	سیاسی
۳۶	اصل ۳	حدود آزادی‌های سیاسی	آزادی‌های سیاسی	سیاسی

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفہوم سازمان دہندہ اول (مقولات)	مفہوم سازمان دہندہ دوم (مؤلفہا)
۳۷	اصل ۳	حدود آزادی های اجتماعی	آزادی های اجتماعی	فرہنگی اجتماعی
۳۸	اصل ۳	حق تعیین سرنوشت	مشارکت فعال مردم	سیاسی
۳۹	اصل ۳	ایجاد امکانات عادلانہ	عدالت اقتصادی	اقتصاد
۴۰	اصل ۳	نظام اداری صحیح	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۴۱	اصل ۳	تقویت بنیہ دفاعی	استقلال سیاسی	سیاسی
۴۲	اصل ۳	اقتصاد اسلامی	عدالت اقتصادی	اقتصاد
۴۳	اصل ۳	ضوابط اسلامی اقتصاد	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۴۴	اصل ۳	خودکفایی در صنعت و کشاورزی	استقلال اقتصادی	اقتصاد
۴۵	اصل ۳	خودکفایی در امور دفاعی	استقلال سیاسی	سیاسی
۴۶	اصل ۳	تأمین حقوق ہمہ جانبہ	مصلح عامہ	شرعی
۴۷	اصل ۳	امنیت قضایی ہمہ	آزادی های سیاسی	سیاسی
۴۸	اصل ۳	معیارهای اسلامی سیاست خارجه	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۴۹	اصل ۳	سیاست خارجه	حمایت از مستضعفان	سیاسی
۵۰	اصل ۴	حکومت موازین اسلام	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۵۱	اصل ۴	نظارت شورای نگہبان	صیانت از اسلام	شرعی
۵۲	اصل ۴	موازین اسلام	منشأ قانونگذاری	قانونگذاری
۵۳	اصل ۵	ولایت در عصر غیبت	ولایت مطلقہ فقیہ	شرعی
۵۴	اصل ۶	انتخابات و ہمہ پرسی	مشارکت فعال مردم	سیاسی
۵۵	اصل ۷	جلب نظر ذی نفعان	مشارکت فعال مردم در قانونگذاری	قانونگذاری
۵۶	اصل ۷	مشاورت و نہاد شورا	حق تعیین سرنوشت	شرعی
۵۷	اصل ۸	تکلیف شرعی نسبت بہ دیگران	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۵۸	اصل ۸	امر بہ معروف و نہی از منکر	مشارکت فعال مردم	سیاسی
۵۹	اصل ۹	حدود آزادی های سیاسی	آزادی های سیاسی	سیاسی
۶۰	اصل ۹	حفاظت از تمامیت ارضی	مشارکت فعال مردم	سیاسی
۶۱	اصل ۱۰	خانوادہ	توجہ بہ خانوادہ در	فرہنگی اجتماعی

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفهوم سازمان‌دهنده اول (مقولات)	مفهوم سازمان‌دهنده دوم (مؤلفه‌ها)
			قانونگذاری	
۶۲	اصل ۱۰	خانواده	قداست خانواده	فرهنگی اجتماعی
۶۳	اصل ۱۱	یک امتی مسلمانان	تشکیل امت واحد	شرعی
۶۴	اصل ۱۱	سیاست کلی دولت	وحدت جهان اسلام	سیاسی
۶۵	اصل ۱۲	رسمیت مذهب جعفری	ابتنائی بر موازین اسلام	شرعی
۶۶	اصل ۱۲	محترم‌بودن اقلیت‌های مذهبی	حقوق اقلیت‌ها	شرعی
۶۷	اصل ۱۲	توجه به احوال شخصیه اقلیت‌های مذهبی	آزادی‌های اجتماعی	فرهنگی اجتماعی
۶۸	اصل ۱۲	مذهب رسمی جعفری	منشأ قانونگذاری	قانونگذاری
۶۹	اصل ۱۳	توجه به احوال شخصیه اقلیت‌های دینی	آزادی‌های اجتماعی	فرهنگی اجتماعی
۷۰	اصل ۱۳	به‌رسمت‌شناختن اقلیت‌های دینی	حقوق اقلیت‌ها	شرعی
۷۱	اصل ۱۴	توجه به عدل اسلامی با غیرمسلمانان	ابتنائی بر موازین اسلام	شرعی
۷۲	اصل ۱۵	زبان منابع درسی	آموزش و پرورش	فرهنگی اجتماعی
۷۳	اصل ۱۶	آموزش زبان عربی	آموزش و پرورش	فرهنگی اجتماعی
۷۴	اصل ۱۹	عدم توجه به قوم و قبیله	تساوی در برابر قانون	سیاسی
۷۵	اصل ۲۰	در حمایت قانون‌بودن	تساوی در برابر قانون	سیاسی
۷۶	اصل ۲۰	منشأ قانونگذاری	ابتنائی بر موازین اسلام	شرعی
۷۷	اصل ۲۱	تضمین حقوق زن	ابتنائی بر موازین اسلام	شرعی
۷۸	اصل ۲۱	زن	تضمین حقوق زن	فرهنگی اجتماعی
۷۹	اصل ۲۱	خانواده	توجه به خانواده در قانونگذاری	فرهنگی اجتماعی
۸۰	اصل ۲۱	زن	توجه ویژه به استیفای حقوق زنان	فرهنگی اجتماعی
۸۱	اصل ۲۱	زن	توجه ویژه به استیفای حقوق زنان	فرهنگی اجتماعی

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفهوم سازمان دهنده اول (مقولات)	مفهوم سازمان دهنده دوم (مؤلفه‌ها)
۸۲	اصل ۲۱	خانواده	توجه به خانواده در قانونگذاری	فرهنگی اجتماعی
۸۳	اصل ۲۲	منشأ قانونگذاری	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۸۴	اصل ۲۳	ممنوعیت تفتیش عقاید	آزادی‌های سیاسی	سیاسی
۸۵	اصل ۲۴	مطبوعات و نشریات	آزادی‌های سیاسی	سیاسی
۸۶	اصل ۲۵	ممنوعیت تجسس و سانسور	آزادی‌های سیاسی	سیاسی
۸۷	اصل ۲۶	احزاب و انجمن‌ها و اصناف	آزادی‌های اجتماعی	فرهنگی اجتماعی
۸۸	اصل ۲۶	احزاب و انجمن‌های سیاسی	آزادی سیاسی	سیاسی
۸۹	اصل ۲۷	اجتماعات و راهپیمایی‌ها	آزادی‌های اجتماعی	فرهنگی اجتماعی
۹۰	اصل ۲۸	عدم مخالفت با مصالح عامه و حقوق دیگران	مصالح عامه	شرعی
۹۱	اصل ۳۰	امکانات آموزشی رایگان	آموزش و پرورش	فرهنگی اجتماعی
۹۲	اصل ۴۳	ریشکنی فقر و محرومیت	استقلال اقتصادی	اقتصاد
۹۳	اصل ۴۳	جלוگیری از تمرکز اقتصاد در دست فرد یا گروه خاص	نفی انحصار اقتصادی	اقتصاد
۹۴	اصل ۴۳	منشأ قانونگذاری	ابتنای بر موازین اسلامی	شرعی
۹۵	اصل ۴۳	جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانگان	استقلال اقتصادی	اقتصاد
۹۶	اصل ۴۳	توجه به خودکفایی	استقلال اقتصادی	اقتصاد
۹۷	اصل ۴۴	خصوصی، دولتی و تعاونی	نظام اقتصادی اسلامی	اقتصاد
۹۸	اصل ۴۴	بخش از اقتصاد اسلامی	تعاونی‌ها	اقتصاد
۹۹	اصل ۴۴	بخشی از اقتصاد اسلامی	بخش خصوصی	اقتصاد
۱۰۰	اصل ۴۴	محدوده احترام مالکیت‌ها	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۰۱	اصل ۴۴	در محدوده اسلام بودن	جهت سیاست‌های اقتصادی	اقتصاد
۱۰۲	اصل ۴۵	مالکیت و بهره‌برداری	مصالح عامه	شرعی
۱۰۳	اصل ۴۵	نظام امامت و امت	انفال	شرعی
۱۰۴	اصل ۴۵	مالکیت و بهره‌برداری	ثروت‌های عمومی	شرعی

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفهوم سازمان‌دهنده اول (مقولات)	مفهوم سازمان‌دهنده دوم (مؤلفه‌ها)
۱۰۵	اصل ۴۵	منشأ قانونگذاری	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۰۶	اصل ۴۶	کسب‌وکار مشروع	مالکیت خصوصی	اقتصاد
۱۰۷	اصل ۴۷	مشروعیت مالکیت خصوصی	مالکیت خصوصی	اقتصاد
۱۰۸	اصل ۴۸	عدم تبعیض	بهره‌برداری از منابع طبیعی	محیط‌زیست
۱۰۹	اصل ۴۹	اموال غیر مشروع	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۱۰	اصل ۵۰	وظیفه همگانی	حفاظت از محیط‌زیست	محیط‌زیست
۱۱۱	اصل ۵۰	محافظت از محیط‌زیست	ممنوعیت تخریب و آلودگی	محیط‌زیست
۱۱۲	اصل ۵۰	بهره‌برداری از محیط‌زیست	توجه به عدالت بین نسلی	محیط‌زیست
۱۱۳	اصل ۹۱	شورای نگهبان	صیانت از احکام اسلام	شرعی
۱۱۴	اصل ۹۳	عدم اعتبار مجلس بدون شورای نگهبان	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۱۵	اصل ۹۴	بررسی انطباق مصوبات مجلس	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۱۶	اصل ۹۶	بررسی عدم مغایرت مصوبات	صیانت از احکام اسلام	شرعی
۱۱۷	اصل ۱۰۵	عدم مخالفت تصمیمات شوراها با موازین اسلام	ابتنای بر موازین اسلام	شرعی
۱۱۸	اصل ۱۰۷	تعیین رهبری	ولایت مطلقه فقیه	شرعی
۱۱۹	اصل ۱۰۷	مجلس خبرگان رهبری	تعیین رهبری	شرعی
۱۲۰	اصل ۱۰۷	مجلس خبرگان رهبری	تعیین سرنوشت	سیاسی
۱۲۱	اصل ۱۰۹	صفات و شرایط رهبری	تعیین رهبری	شرعی
۱۲۲	اصل ۱۱۰	سیاست‌های کلی نظام	منشأ قانونگذاری	شرعی
۱۲۳	اصل ۱۱۰	وظایف رهبری	ولایت مطلقه فقیه	شرعی
۱۲۴	اصل ۱۱۲	مجمع تشخیص مصلحت نظام	مرجع قانونگذاری	شرعی
۱۲۵	اصل ۱۲۱	سوگند ریاست‌جمهوری	ترویج دین و اخلاق	اخلاقی
۱۲۶	اصل ۱۲۲	پاسخگویی رئیس‌جمهور و دولت	مسئولیت‌پذیری	سیاسی
۱۲۷	اصل ۱۴۴	نیروهای دفاعی	ارتش و سپاه مکتبی و	سیاسی

ردیف	منبع	مفاهیم پایه (متن کدها)	مفہوم سازمان دہندہ اول (مقولات)	مفہوم سازمان دہندہ دوم (مؤلفہا)
			اسلامی	
۱۲۸	اصل ۱۵۲	سیاست خارجه	نفی سلطہ جویی و سلطہ پذیری	سیاسی
۱۲۹	اصل ۱۵۲	سیاست خارجه	دفاع از حقوق ہمہ مسلمانان	سیاسی
۱۳۰	اصل ۱۵۲	سیاست خارجه	روابط صلح آمیز با دول غیرمحارب	سیاسی
۱۳۱	اصل ۱۵۴	آرمان جمهوری اسلامی	سعادت کل جامعہ بشری	سیاسی
۱۳۲	اصل ۱۵۴	حمایت از مبارزات حق طلبانہ	حمایت از مستضعفین	شرعی
۱۳۳	اصل ۱۵۶	قوہ قضائیه	پاسداری از حقوق مردم	شرعی
۱۳۴	اصل ۱۶۳	صفات و شرایط قاضی	بر اساس موازین فقہی	شرعی
۱۳۵	اصل ۱۶۷	منابع معتبر اسلامی و فتاوی معتبر	منشأ قانونگذاری	شرعی
۱۳۶	اصل ۱۷۵	حدود آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی	آزادی بیان با رعایت موازین اسلامی	شرعی
۱۳۷	اصل ۱۷۶	تعیین سیاست های دفاعی و امنیتی توسط شورای عالی امنیت ملی	مرجع قانونگذاری	شرعی
۱۳۸	اصل ۱۷۷	تغییرناپذیری اصول مربوط بہ اسلام و پایه های ایمان و اهداف حکومت	اصول تغییرناپذیر در بازنگری اساسی	شرعی

۵-۲. جدول مؤلفہ های ارزیابی تأثیرات قانون

مفاهیم استخراجی بر اساس اشتراکاتی که دارند در پنج مقولہ ابعاد شرعی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاست و محیط زیستی در راستای چهارچوب نظری مؤلفہ های

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

بومی ارزیابی تأثیرات قانون دسته بندی شده و نتایج آن در جدول ۲ آورده شده است.

جدول (۲): مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات
۱	مؤلفه شرعی	پاسداری از حقوق مردم
۲		اجرای احکام و مقررات اسلامی و صیانت از آنها
۳		ابتنائی بر موازین اسلام و عدم مغایرت با آن
۴		دربردارنده مصالح عامه
۵		انطباق با سیاست‌های کلی رهبری
۶		توجه به حقوق اقلیت‌ها (دینی و مذهبی)
۸	مؤلفه فرهنگی - اجتماعی	اشاعه فرهنگ اسلامی
۹		نفی استبداد فکری و اجتماعی
۱۰		محوریت زن و خانواده
۱۱		کاربست آموزش و پرورش
۱۲		محدودنکردن آزادی‌های اجتماعی
۱۳	مؤلفه محیط‌زیستی	حفاظت از محیط‌زیست و ممنوعیت تخریب و آلودگی آن
۱۴		توجه به عدالت بین نسلی
۱۵		شاخصه مدیریت محیط‌زیست
۱۶		شاخصه اخلاق محیط‌زیست
۱۷	مؤلفه سیاسی	حفظ استقلال و آزادی‌های سیاسی
۱۸		حمایت از مستضعفان
۱۹		وحدت جهان اسلام
		استقلال سیاسی
		مشارکت مردم
		ولایت فقیه
۲۰	مؤلفه اقتصادی	نفی انحصار اقتصادی
۲۱		نفی فساد و رانت اقتصادی
۲۴		توسعه و ترویج عدالت اقتصادی
۲۵		جلوگیری از وابستگی
		استقلال اقتصادی

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

گرفت.

جدول ۳- تحلیل داده‌های ارزیابی تأثیرات قانون در فرایند قانونگذاری

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
۱	مؤلفه شرعی	پاسداری از حقوق مردم	در چهارچوب نظری نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران که در آن «حکمرانی مطلوب» به‌طور بنیادین با «تحقق موازین شرعی» پیوند خورده است، اصل چهارم قانون اساسی به‌عنوان یک قاعده حاکم، «انطباق شرعی» را از یک قید ساده به مؤلفه ذاتی و اساسی «ارزیابی تأثیرات قانون» بدل می‌سازد و این سنجش، برخلاف مدل‌های متعارف، ابعاد نهادی و ماهوی متعددی را دربرمی‌گیرد. در سطح «ارزیابی پیشینی»، این انطباق نه‌تنها از طریق سازوکار نظارتی شورای نگهبان برای تطبیق فقهی و قانون اساسی صورت می‌پذیرد، بلکه شامل ارزیابی در نهادهای مقدماتی (مانند مرکز تحقیقات اسلامی مجلس) برای افزایش کارآمدی و همچنین «انطباق راهبردی» مصوبات با سیاست‌های کلی نظام (موضوع اصل ۱۱۰) توسط هیئت عالی نظارت مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز می‌شود. فراتر از این انطباق شکلی، «مؤلفه تحقق عدالت» به‌عنوان بعدی حیاتی در ارزیابی پسینی مطرح است. در این حیطه، قوه قضائیه (بر اساس اصول ۵۷ و ۱۵۶) با مسئولیت احیای حقوق عامه و گسترش عدل، درعمل به بستر اصلی سنجش تأثیر واقعی قانون بر عدالت تبدیل می‌شود و کیفیت اجرای آن توسط قضات (اصل ۱۶۳) اهمیت می‌یابد، همزمان قوه مجریه (اصول ۶۰ و ۱۱۳) نیز مکلف است ضمانت‌های اجرایی عادلانه را فراهم کند که این ضمانت‌ها، خود باید موردارزیابی پیشینی و پسینی قرار گیرند. افزون‌براین عنصر پویایی نظام از طریق «مؤلفه مصلحت» و نقش مجمع تشخیص مصلحت نظام (اصل ۱۱۲) وارد ارزیابی می‌شود که هم در سنجش پیشینی تأمین مصالح عمومی در چهارچوب مقاصد شریعت و هم در ارزیابی پسینی مصوبات مصلحتی، به‌ویژه نظارت بر «آمد زمانی» (دوره اعتبار) آنها، نقش دارد. درنهایت «مؤلفه عدالت فراگیر» باتأکید بر اصول ۱۲ و ۱۳ قانون اساسی، ضرورت لحاظ‌کردن حقوق پیروان
۲		اجرای احکام و مقررات اسلامی و صیانت از آنها	
۳		ابتنای بر موازین اسلام و عدم مغایرت با آن	
۴		دربردارنده مصالح عامه	
۵		انطباق با سیاست‌های کلی رهبری	
۶		توجه به حقوق اقلیت‌ها	

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
			مذاهب اسلامی و اقلیت‌های دینی رسمی در ارزیابی‌های پیشینی و پسینی قانونگذاری را نمایان می‌سازد که نشان می‌دهد مؤلفه شرعی در ارزیابی قانون، مفهومی چندوجهی و درهم‌تنیده با ساختارهای متعدد قانون اساسی است.
۸	مؤلفه فرهنگی - اجتماعی	اشاعه فرهنگ اسلامی	وسایل ارتباط جمعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر پایه اصل ۱۷۵، نه تنها ابزار اطلاع‌رسانی، بلکه از ارکان اساسی هدایت فرهنگی جامعه شمرده می‌شوند و باید در خدمت ترویج فرهنگ اسلامی، ارزش‌های انقلاب اسلامی و ارتقای آگاهی عمومی قرار گیرند. از این منظر در ارزیابی‌های پیشینی و پسینی قوانین مرتبط با رسانه‌های صوتی و تصویری، میزان انطباق این سیاست‌ها با اهداف فرهنگی و ارزشی نظام اسلامی باید سنجیده شود. افزون بر این قانون اساسی در اصول ۳، ۵۶ و ۹، بر نفی هرگونه استبداد فکری، اجتماعی و اقتصادی و بر حق حاکمیت مردم بر سرنوشت خویش تأکید دارد. این اصول، مبنای مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی را فراهم کرده و قانونگذار را مکلف می‌کند در فرایند ارزیابی پیشینی و پسینی قوانین، شاخص‌هایی چون کاهش تمرکز قدرت، تقویت مشارکت مردمی و واگذاری تصدی‌ها به جامعه را موردتوجه قرار دهد. در کنار این مبانی، اصل ۱۰ قانون اساسی خانواده را به عنوان واحد بنیادی جامعه و کانون رشد معنوی و اخلاقی انسان معرفی کرده و دولت را موظف می‌داند در جهت تشکیل، تحکیم و پاسداری از آن سیاست‌گذاری کند. از این رو هرگونه قانونگذاری باید برپایه ارزیابی تأثیرات آن بر نهاد خانواده صورت گیرد تا استحکام اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های اسلامی تضمین شود. همچنین مطابق اصول ۳۰ و ۳ و بندهای مربوط به آموزش و پرورش در اصل ۴۳، دولت مکلف است امکانات آموزش و پرورش رایگان را برای همگان فراهم آورد و از طریق ارتقای آگاهی عمومی و پرورش فضایل اخلاقی، زمینه رشد معنوی و علمی جامعه را ایجاد کند. بنابراین میزان تحقق آموزش و پرورش رایگان و دسترسی همگانی به علم و تربیت، باید از مؤلفه‌های اساسی در ارزیابی پیشینی طرح‌ها و
۹		نفی استبداد فکری و اجتماعی	
۱۰		محوریت خانواده	
۱۱		کار بست آموزش و پرورش	
۱۲		محدود نکردن آزادی‌های اجتماعی	

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
			لوائح شمرده شود. افزون‌براین اصول ۲۳، ۲۴، ۲۶ و ۲۷ قانون اساسی آزادی‌های مشروع فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را تضمین کرده و هرگونه محدودیت غیرموجه بر آنها را منع کرده است. ازاین‌رو فعالیت آزادانه احزاب، انجمن‌ها، اجتماعات و مطبوعات نه تنها بخشی از تحقق آزادی‌های عمومی، بلکه شاخصی کلیدی در ارزیابی تأثیرات قوانین شمرده می‌شود.
۱۳	مؤلفه محیط‌زیستی	حفاظت از محیط‌زیست و ممنوعیت تخریب و آلودگی آن	اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط‌زیست را به‌عنوان «وظیفه‌ای عمومی» و از ارکان بنیادین توسعه پایدار معرفی کرده و هرگونه فعالیت اقتصادی یا غیر آن را که موجب آلودگی یا تخریب غیرقابل جبران محیط‌زیست شود، ممنوع اعلام کرده است. این اصل، ضمن پیوند دادن ملاحظات زیست‌محیطی با مبانی عدالت اجتماعی و دینی، مسئولیت جمعی دولت و مردم را در صیانت از محیط‌زیست برای نسل‌های حاضر و آینده تثبیت می‌کند. بدین‌سان قانون اساسی با پذیرش عدالت بین‌نسلی، زمینه توجه به حقوق نسل‌های آینده را در سیاست‌گذاری و قانونگذاری فراهم آورده است؛ امری که باید در فرایند ارزیابی پیشینی و پسینی قوانین به‌عنوان شاخصی بنیادین در سنجش توسعه پایدار موردتوجه قرارگیرد. همچنین در پرتو اصول سوم (بند‌های ۱ و ۱۲) و چهل و سوم قانون اساسی، دولت موظف است با بهره‌گیری از نظام مدیریتی منسجم و هماهنگ در حوزه منابع حیاتی مانند آب، هوا، خاک و تنوع زیستی، از اتلاف منابع جلوگیری کرده و به ایجاد محیطی سالم و عادلانه برای همگان کمک کند. این رویکرد با سیاست‌های کلی نظام در حوزه محیط‌زیست – به‌ویژه در زمینه مدیریت جامع و مشارکت مردمی – هم‌سو است و می‌تواند مبنای ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی قوانین و برنامه‌های توسعه‌ای قرار گیرد. افزون بر این، نهادهای‌سازی فرهنگ زیست‌محیطی بر اساس ارزش‌های ایرانی – اسلامی و تدوین منشور اخلاق محیط‌زیست، در راستای تحقق اهداف اصل دوم قانون اساسی مبنی بر پیوند اخلاق و قانون، می‌تواند به ارتقای آگاهی عمومی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۱۴		توجه به عدالت بین نسلی	
۱۵		شاخصه مدیریت محیط‌زیست	
۱۶		شاخصه اخلاق محیط‌زیست	

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
			در قبال طبیعت بینجامد. از این رو قانونگذار در فرایند ارزیابی پیشینی و پسینی قوانین باید میزان انطباق مقررات با اصول عدالت زیست‌محیطی، پایداری اکولوژیک و ارتقای فرهنگ زیست‌محیطی را به‌عنوان مؤلفه‌هایی کلیدی مورد سنجش قرار دهد تا تحقق الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در بستر توسعه پایدار تضمین شود.
۱۷	مؤلفه سیاسی	حفظ استقلال و آزادی‌های سیاسی	قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت سیاسی مردم، ولایت فقیه و حق تعیین سرنوشت را در چهارچوبی منسجم و هماهنگ تبیین کرده است؛ به‌گونه‌ای که مشروعیت نظام سیاسی از پیوند اراده الهی با اراده مردم حاصل می‌شود. بر اساس اصول ۵، ۶ و ۵۶، حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و انسان به‌عنوان موجودی آزاد و مختار، ازسوی خدا بر سرنوشت اجتماعی خویش تسلط دارد. این حاکمیت الهی، از طریق ولایت امر و امامت مستمر (اصل ۵) و مشارکت مستقیم مردم در تعیین سرنوشت خویش از راه انتخابات (اصل ۶) تحقق می‌یابد. اصل ۵۶ نیز باتأکید بر اینکه هیچ‌کس نمی‌تواند این حق الهی را از مردم سلب کند، مبنای نظری مردم‌سالاری دینی را در قانون اساسی تثبیت می‌کند. ازسوی دیگر قانون اساسی باتأکید بر تفکیک‌ناپذیری آزادی، استقلال، وحدت ملی و تمامیت ارضی (اصول ۹ و ۱۵۲)، حفظ این اصول را وظیفه مشترک دولت و ملت دانسته و هرگونه خدشه به آزادی‌های مشروع را ممنوع می‌کند. از این رو در پیوستن به معاهدات، مقاوله‌نامه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی، باید اصل استقلال سیاسی و صیانت از آزادی‌های مشروع به‌عنوان مؤلفه‌ای پیشینی در ارزیابی تأثیرات قوانین مورد ملاحظه قرار گیرد. افزون بر این اصل ۱۵۴ قانون اساسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی را مبتنی بر معیارهای اسلامی و حمایت از مستضعفان جهان معرفی می‌کند؛ رویکردی که در تدوین قوانین مرتبط با حمایت از جبهه مقاومت و آرمان فلسطین، باید به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی ارزیابی قانون لحاظ شود. همچنین بر پایه اصل ۱۱، قانون اساسی وحدت امت اسلامی را یکی از اهداف بنیادین سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی می‌داند و
۱۸		حمایت از مستضعفان	
۱۹		وحدت جهان اسلام	

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
			دولت را موظف می‌کند تا برای تحقق اتحاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی میان کشورهای اسلامی تلاش کند. بدین ترتیب در فرایند قانونگذاری، تدوین سیاست‌های خارجی و ارزیابی پیشینی و پسینی قوانین مرتبط با روابط بین‌الملل، باید میزان انطباق آنها با اصول وحدت اسلامی، حمایت از مستضعفان و پاسداری از استقلال و آزادی کشور مورد سنجش قرار گیرد.
۲۰	مؤلفه اقتصادی	نفی انحصار اقتصادی	قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، باتأکید بر نفی هرگونه انحصار اقتصادی و تمرکز ثروت، بر پایه اصول سوم (بندهای ۹ و ۱۲)، چهل‌وسوم و چهل‌وچهارم، ساختار اقتصادی کشور را بر عدالت اجتماعی، رفع فقر و تبعیض و گسترش مشارکت عمومی استوار ساخته است. براین اساس واگذاری سرنوشت اقتصادی مردم به خود آنان، از طریق تقویت تعاونی‌ها، تأمین اشتغال کامل و توزیع عادلانه وسایل کار با استفاده از وام‌های بدون بهره، از مهم‌ترین راهبردهای قانون اساسی برای مقابله با استبداد اقتصادی و تمرکز قدرت مالی است. اصل ۴۴ با تقسیم‌بندی بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی، افزون بر تضمین آزادی فعالیت اقتصادی مشروع، دولت را موظف می‌دارد تا از بروز انحصار، رانت و تبعیض در مالکیت و سرمایه‌گذاری جلوگیری کند؛ امری که باید در ارزیابی‌های پیشینی و به‌ویژه پسینی قوانین اقتصادی به‌عنوان شاخصی اساسی در نظر گرفته شود. افزون بر این اصول ۴۹ و ۵۰ باتأکید بر مبارزه با فساد اقتصادی و حفاظت از محیط زیست، چهارچوبی برای شفافیت، پاسخگویی و سلامت اقتصادی فراهم آورده‌اند. این رویکرد در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی - مصوب مقام معظم رهبری بر پایه اصول ۱۱۰ و ۱۲۶ قانون اساسی - با محوریت شفاف‌سازی، فسادزدایی، ارتقای بهره‌وری و عدالت اقتصادی استمرار یافته است. قانون اساسی همچنین بر اساس اصول ۴۸ و ۴۳، توزیع عادلانه منابع، فرصت‌ها و سرمایه‌ها را میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور الزامی دانسته تا عدالت اقتصادی به‌عنوان رکن توسعه ملی تحقق یابد. در همین راستا استقلال اقتصادی کشور که در اصول ۹۳ و ۱۵۳
۲۱		نفی فساد و رانت اقتصادی	
۲۴		توسعه و ترویج عدالت اقتصادی	
۲۵		استقلال اقتصادی و جلوگیری از وابستگی	
۲۶		محوریت رشد بهره‌وری	
۲۷		سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید	
۲۸		توجه به کالاهای داخلی	
۲۹		صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی	
۳۰		افزایش درآمدهای مالیاتی دولت	

ردیف	مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون	مقولات	تحلیل داده‌ها
			مورد تأکید قرار گرفته، دولت را مکلف می‌کند تا از سلطه بیگانگان جلوگیری کرده و با تقویت تولید داخلی و خودکفایی، بنیان‌های اقتصاد ملی را استحکام بخشد. تحقق سهم‌بری عادلانه عوامل تولید، به‌ویژه افزایش نقش سرمایه انسانی از طریق آموزش، مهارت‌افزایی و کارآفرینی، مطابق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، به‌عنوان شاخصی بنیادین در ارزیابی قوانین اقتصادی شمرده می‌شود. افزون‌بر آن اصلاح الگوی مصرف و حمایت از کالاهای ایرانی در چهارچوب اصول ۴۳ و ۴۵، زمینه‌ساز تقویت تولید ملی و کاهش وابستگی خارجی است که باید در ارزیابی تأثیرات قوانین به‌عنوان مؤلفه‌ای خط‌قرمز لحاظ شود. درنهایت قانون اساسی با تأکید بر منطقی‌سازی ساختار دولت و اصلاح نظام مالی و درآمدی کشور - بر پایه اصول ۷۵ و ۵۲ تا ۵۵ - زمینه تحقق بهره‌وری منابع عمومی و عدالت مالیاتی را فراهم کرده است.

جمع‌بندی جدول داده‌ها

بر اساس بررسی اصول و مضامین مندرج در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، می‌توان دریافت که این قانون، تنها مجموعه‌ای از قواعد حقوقی ناظر بر سازمان قدرت و روابط نهادهای حکومتی نیست، بلکه واجد یک منظومه فکری و ارزشی فراگیر است که ابعاد مختلف حیات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی جامعه را دربرمی‌گیرد. از دل این مضامین می‌توان به این نتیجه رسید که برای ارزیابی تأثیرات قوانین در نظام حقوقی ایران، باید نگاه چندبعدی و جامع‌نگر داشت؛ نگاهی که هر قانون را نه فقط در پرتو آثار حقوقی مستقیم آن، بلکه با لحاظ پیامدهای شرعی، فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیط‌زیستی موردسنجش قرار دهد.

بدین ترتیب حکمرانی مطلوب در چهارچوب قانون اساسی ایران، در گرو توجه هم‌زمان و

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

متوازن به این پنج مؤلفه بنیادین است:

۱. مؤلفه شرعی که بر اجرای احکام اسلامی، پاسداری از حقوق مردم، مصالح عامه، انطباق با موازین شرع، عدم مغایرت با احکام اسلامی و سیاست‌های کلی نظام تأکید دارد؛
 ۲. مؤلفه فرهنگی - اجتماعی که در پی اشاعه فرهنگ اسلامی، نفی استبداد فکری و اجتماعی، تحکیم خانواده و تضمین آزادی‌های اجتماعی است؛
 ۳. مؤلفه محیط‌زیستی که حفاظت از محیط‌زیست، رعایت عدالت بین‌نسلی و تقویت اخلاق و مدیریت زیست‌محیطی را هدف قرار می‌دهد؛
 ۴. مؤلفه سیاسی که بر استقلال، آزادی، حق تعیین سرنوشت، مشارکت مردم و حمایت از مستضعفان تأکید می‌کند؛
 ۵. مؤلفه اقتصادی که ناظر بر عدالت اقتصادی، نفی انحصار و فساد، استقلال اقتصادی، حمایت از تولید داخلی و بهره‌وری است.
- بنابراین در فرایند ارزیابی تأثیرات قوانین و سیاست‌ها، لازم است برای هر یک از این مؤلفه‌های کلان، زیرمؤلفه‌های کمی و شاخص‌های قابل سنجش طراحی شود تا بتوان آثار واقعی و قابل اندازه‌گیری قانون را در حوزه‌های یادشده ارزیابی کرد.
- بدیهی است که تبیین دقیق این شاخص‌ها و شیوه‌های سنجش هر یک از آن‌ها، نیازمند پژوهشی مستقل است که در مقاله‌ای دیگر به تفصیل به آن پرداخته خواهد شد.

نتیجه

یافته‌های این پژوهش که برآمده از تحلیل مضمون قانون اساسی است، نشان می‌دهد که فرایند قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران بر محور «شریعت‌مبنا بودن قانون» استوار بوده و تحقق «حکمرانی مطلوب» در این نظام، نیازمند استقرار یک الگوی بومی و جامع «ارزیابی تأثیرات قانون» است. تحلیل شبکه مفهومی قانون اساسی، پنج‌دسته مؤلفه اختصاصی را برای این الگو شناسایی کرد:

الف) مؤلفه شرعی (مبتنی بر اصول ۴، ۱۵، ۷۲ و ۹۶...) که بر لزوم انطباق ماهوی و شکلی قوانین با موازین اسلامی در مراحل پیشینی و پسینی تأکید دارد؛ هرچند فقدان الگوی

نهادی منسجم و معیارهای سنجش دقیق در این حوزه یک چالش اساسی شمرده می‌شود؛

(ب) مؤلفه فرهنگی - اجتماعی (مبتنی بر اصول ۱۰، ۱۳، ۲۶، ۳۰ و...) که ارزیابی مستمر تأثیر قانون بر عناصری چون تحکیم نهاد خانواده، آموزش رایگان و باکیفیت، آزادی‌های مشروع اجتماعی و توسعه فرهنگ اسلامی را ضروری می‌داند؛

(ج) مؤلفه محیط‌زیستی (اصل ۵۰) که حفاظت از محیط‌زیست و تحقق «عدالت بین‌نسلی» را به‌عنوان وظیفه‌ای عمومی و الزام بنیادین حکمرانی در ارزیابی‌های پیشینی و پسینی قوانین مطرح می‌سازد؛

(د) مؤلفه سیاسی (مبتنی بر اصول ۶، ۹، ۱۱۰ و...) که بر سنجش تأثیر قوانین بر حفظ استقلال، تضمین مشارکت عمومی، انسجام ملی و صیانت از مردم‌سالاری دینی تمرکز دارد؛

(ه) مؤلفه اقتصادی (مبتنی بر اصول ۴۳، ۴۴، ۴۹ و...) که ارزیابی دقیق تأثیرات اقتصادی طرح‌ها و لوایح را بر مبنای شاخص‌هایی چون نفی انحصار، مقابله با فساد، توزیع عادلانه امکانات و استقلال اقتصادی، در چهارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، الزامی می‌کند. برآیند نهایی این یافته‌ها مؤید آن است که تحقق حکمرانی مطلوب، نیازمند استقرار یک نظام جامع ارزیابی تأثیرات است که با پوشش این مؤلفه‌های پنج‌گانه در دو سطح پیشینی و پسینی، فرایند قانونگذاری را هدایت و تضمین کند.

منابع

۱. امامی میبدی، راضیه (۱۳۹۹). «طراحی نظام ارزیابی سیاست‌های عمومی برای ایران». رساله دکتری رشته حقوق. تهران: دانشگاه تهران.
۲. انصاری، باقر (۱۳۹۸). اصول و فنون قانونگذاری؛ تنظیم پیشنویس طرح‌ها و لوایح، تنقیح و تدوین قوانین. تهران: نشر دادگستر.
۳. انصاری، باقر و همکاران (۱۳۹۲). «ارزیابی آثار مقررات‌گذاری به‌سوی مقررات‌گذاری بهتر». مجموعه مقالات. تهران: خرسندی.
۴. باردن، لورنس (۱۳۷۵). تحلیل محتوا. ترجمه هوشنگ نائینی. تهران: نشر نی.
۵. پارکر، دیوید و کالین کرکپاتریک (۱۳۸۸). «ارزیابی پیامدهای مقررات‌گذاری در کشورهای در حال توسعه». مترجم مسعود فریادی. اطلاع‌رسانی حقوقی. ش ۱۷ و ۱۸. ص ۱۰۷-۱۳۵.
۶. پدرام، سعید (۱۳۸۲). «راهنمای سیاست‌گذاری در قانونگذاری: بررسی الگوی ارزیابی تأثیرات قانون». مجلس و پژوهش. ش ۴۰. ص ۲۱۷-۲۴۰.
۷. راسخ، محمد (۱۳۸۴). بنیاد نظری اصلاح نظام قانونگذاری. تهران: دفتر مطالعات حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۸. روسو، ژان‌ژاک (۱۳۸۸). قرار داد اجتماعی. ترجمه مرتضی کلانتریان. تهران: انتشارات آگاه.
۹. زرشکن عابد، لیلا (۱۳۸۶). ارزیابی تأثیرات قانون؛ ابزاری برای قانونگذاری بهتر. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۰. زرشکن عابد، لیلا (۱۳۸۷). ارزیابی تأثیرات قانون. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. چاپ اول.
۱۱. ژاکوبز، اسکات اچ. (۱۳۹۵). «گرایش کنونی در فرایند و روش‌های ارزیابی آثار مقررات‌گذاری، کاربست ارزیابی آثار مقررات‌گذاری در فرایند خط‌مشی‌گذاری». مجموعه مقالات ارزیابی آثار مقررات‌گذاری؛ به‌سوی مقررات‌گذاری بهتر. ترجمه

- مسعود فریادی. تهران: انتشارات خرسندی. چاپ دوم.
۱۲. سیدامامی، کاووس (۱۳۸۶). پژوهش در علوم سیاسی، رویکرد اثبات‌گرا، تفسیری و انتقادی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۱۳. شفیعی سروستانی، ابراهیم (۱۳۸۱). فقه و قانونگذاری آسیب‌شناسی قانونگذاری در نظام جمهوری اسلامی. قم: مؤسسه فرهنگی طه.
۱۴. شیخ‌زاده، محمد و رضا بنی‌اسد (۱۴۰۰). مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها. قم، لوگوس.
۱۵. صابری، علی و هادی طحان‌نظیف. (۱۴۰۰). «مجلس شورای اسلامی و لزوم ارزیابی تأثیرات قانون در مرحله تقنین». دانش حقوق عمومی. ش ۴. ص ۱۱۳-۱۳۲.
۱۶. عبدالاحد، علی و دیگران (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی نظام قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۷. غنایی، سیدپیمان (۱۴۰۲). قانونگذاری اسلامی (تحلیلی از رابطه شریعت و ارزش‌های اسلامی با قانونگذاری از مسأله‌شناسی تاریخی تا معنا و فرایند مطلوب). قم: تمدن نوین اسلامی.
۱۸. فریادی، مسعود (۱۳۸۹). سازوکار حقوقی ارزیابی آثار مقررات‌گذاری در نظام حقوقی ایران. تهران: معاونت تحقیقات، آموزش و حقوق شهروندی.
۱۹. فلورز، ایمر بی. (۱۳۹۰). «در جستجوی فلسفه قانونگذاری: مشروطه‌خواهی/ قانون‌گرایی». مقاله درج‌شده در کتاب گفتارهایی در قانون و قانونگذاری. تألیف و ترجمه حسن وکیلان. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۰. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۵۸ و اصلاحی سال ۱۳۶۸.
۲۱. کرکپاتریک، کالین (۱۳۹۱). اصول ارزیابی تأثیرات مقررات‌گذاری و رهنمودهایی برای اجرای مطلوب آن. ترجمه مسعود فریادی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۲. کرکپاتریک، کالین و دیوید پارکر (۱۳۹۵). «ارزیابی آثار مقررات‌گذاری به‌سوی مقررات‌گذاری بهتر». مجموعه مقالات. ترجمه باقر انصاری و همکاران، تهران: خرسندی.
۲۳. کریپندورف، کلوس (۱۳۸۳). تحلیل محتوای مبانی روش‌شناختی. تهران: نشر نی.

حکمرانی مطلوب؛ واکاوی مؤلفه‌های ارزیابی تأثیرات قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

۲۴. مدر، لوئیس (۱۳۹۰). «ارزیابی تأثیرات: به‌سوی ارتقای کیفی قانونگذاری». گفتارهایی در قانون و قانونگذاری. تألیف و ترجمه حسن وکیلان. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲۵. مرکز‌المیری، احمد (۱۳۹۴). «ارزیابی تأثیرات قانون برنامه توسعه بر نظام حقوقی». مطالعه موردی: برخی مواد قانون برنامه چهارم توسعه. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۱۴۲۴۳.

۲۶. مرکز‌المیری، احمد (۱۳۹۱). «آسیب‌شناسی ارزیابی اجرای قانون». بررسی موردی ارزیابی‌های انجام‌شده توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در دوره هشتم. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۱۲۴۵۰.

۲۷. مرکز‌المیری، احمد (۱۳۹۲). «نسبت ارزیابی تأثیرات و ارزیابی اجرای قانون؛ بررسی موردی گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در دوره هشتم. دومین همایش ملی نقش پژوهش در قانونگذاری. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲۸. مرکز‌المیری، احمد (۱۳۹۵). «مفهوم مقررات دست‌وپاگیر و تبیین آثار آن بر محیط کسب‌وکار. مجلس و راهبرد. ش ۸۷. ص ۲۰۰-۱۶۳.

۲۹. مرکز‌المیری، احمد (۱۴۰۰). «ملاحظات در انجام فرایند ارزیابی تأثیرات پیشینی قانون در ایران». حقوق اداری. ش ۲۶. ص ۲۱۷-۱۹۵.

۳۰. مرکز‌المیری، احمد و سعید عطار (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی قانونگذاری در ایران ازمنظر رویه ابتکار قانونگذاری». مجلس و راهبرد. ۲۵ (۹۶). ص ۲۳۶-۲۳۱.

۳۱. مرکز‌المیری، احمد و محمد راسخ (۱۳۹۱). «تبیین اصول تشریفاتی قانونگذاری». تحقیقات حقوقی. ویژه‌نامه. ش ۹. ص ۵۳-۹۹.

۳۲. موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۲۷). کشف‌الاسرار. تهران: کتابفروشی اسلامیة.

۳۳. موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام. ج ۱۵. تهران: مؤسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی. چاپ ۲۸.

۳۴. موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۹۲). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی. چاپ ۲۸.

۳۵. نیکونهاد، حامد (۱۳۹۲). حاکمیت قانون در نظام ولایت فقیه. تهران: راه اول.

۳۶. وکیلان، حسن (۱۳۹۱). «گونه‌شناسی قدرت سیاست‌گذاری قوای تقنینی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها». راهبرد. ش ۶۳. ص ۲۷۱-۲۹۹.
۳۷. وکیلان، حسن (۱۳۹۰). «راهکارهای اعمال نظارت بر اجرای قوانین». مجموعه مقالات گفتارهایی در قانون و قانونگذاری. تألیف و ترجمه حسن وکیلان. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۳۸. وکیلان، حسن (۱۳۹۰). «نقش نهادهای داخلی مجلس در فرایند قانونگذاری (مطالعه نظری از منظر تطبیقی)». مجموعه مقالات گفتارهایی در قانون و قانونگذاری. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
39. Kirkpatrick, Colin; Parker, David. (2007). *Regulatory Impact Assessment Towards Better Regulation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
40. Joseph Raz. (1979) "The rule of law and it's virtue" in *The Authority of Law*. Oxford : Oxford University Press. first published.